

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Eltérések Verancsics Faustus szótára 1595-i kiadásának különféle példányai között. VERANCSICS Faustus értékes szótára¹ magyar szóanyagának földolgozása közben² R. SIMOND Renée összevetette egymással az eredeti kiadást, a LODERECKER-féle szótárt³, mely voltaképpen VERANCSICS szótárának cseh és lengyel értelmezéssel kibővített kiadása, valamint a PONORI THEWREWK Józseftől gondozott új kiadást.⁴ Ez egybevetés során az a gyanú támadt benne, hogy az eredeti, 1595-i kiadás különféle példányai között eltéréseknek kell lenniük. Minthogy más elfoglaltsága nem engedte meg, hogy e dolognak utána járjon, én próbáltam meg a kérdést tisztázni. Egybevettem a Magyar Tudományos Akadémia három példányát, ezeket a továbbiakban A, B, C jelzéssel különböztetem meg. Az A CSÁSZÁR Ferenc ajándékából került az Akadémia tulajdonába, a B a TELEKI-könyvtárból, a C pedig a VIGYÁZÓ-könyvtárból származik. A három között valóban nem lényegtelen eltérések vannak. Mellőzöm itt azokat az eseteket, amikor egy-egy írásjel, a legtöbbször kötőjel kisebb-nagyobb mértékű elmosódottsága, mely a teljes hiányig is megy, okozza az eltérést, ezek ugyanis csak a nyomás közben keletkezett tökéletlenségeknek tulajdoníthatók. Csak azokat veszem figyelembe, amelyekben a különbség szemmel láthatólag szerzői (korrektori?) beavatkozás következménye, vagy ha nyomás közben a nyomás tökéletlensége folytán keletkezett változások, ezek olyan természetűek, hogy az olvasót, így a betűhív közlésre törekvő PONORI THEWREWKöt is félrevezethették.

A következő esetekben A és C azonosak, B ellenben eltér tőlük:

lap	latin	A	B	C
10.	Armare	<i>Fegyverbe eülteüztetni</i>	<i>Fegyvereseteni</i>	<i>Fegyverbe eülteüztetni</i>
11.	Auelana	<i>Mogyöreü</i>	<i>Mogyoreü</i>	<i>Mogyöreü</i>
14.	Cadus	<i>Kaad</i>	<i>Kaad</i>	<i>Kaad</i>

¹ *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatae, et Vngaricae.* Cum privilegiis. Venetiis, Apud Nicolaum Morettum. 1595.

² Jelen kis közlemény megírása óta ez a földolgozás meg is jelent; R. SIMOND RENÉE: Verancsics Faustus Dictionariójának magyar szókészlete betűrendben, a latin értelmezésekkel. — Bp. Akadémiai Kiadó, 1959.

³ *Dictionarium septem diversarum linguarum, videlicet Latine, Italice, Dalmatice, Bohemice, Polonice, Germanice, et Vngarice, vna cum cuiuslibet Linguae Registro siue Repertorio vernaculo, in quo candidus Lector, sui Idiomatis Vocabulum, facile inuenire poterit. Singulari studio et industria collectum a Petro LODERECKERO Prageno, Bohemo etc. Cum gratia et Priuilegio Imperiali. Colophon: Praga, E Typographaeo Ottmario. Impensis Authoris. MDCV.*

⁴ *Dictionarium pentaglottum.* Recudi curavit Iosephus THEWREWK DE PONOR. Posonii, Typis Belnayanis 1834.

lap	latin	A	B	C
15.	Calamitas	<i>Nyavalia</i>	<i>Nyavalya</i>	<i>Nyavalia</i>
15.	Calculus	<i>keü-eüvechke</i>	<i>Keüvechke</i>	<i>keü-eüvechke</i>
15.	Calefieri	<i>Megh melegülni</i>	<i>megh melegeülni</i>	<i>Megh melegülni</i>
20.	Cognomen	<i>Vezetek-nevv</i>	<i>Vezetek nevv</i>	<i>Vezetek-nevv</i>
67.	Nouerca	<i>Mostoha annya</i>	<i>Mostoha-annya</i>	<i>Mostoha annya</i>
88.	Recensere	<i>Megh ßamlalni</i>	<i>Megh-ßamlalni</i>	<i>Megh ßamlalni</i>

Ezekben az esetekben nyilvánvalóan a B a javított példány.

Az A meg a B egyezik, a C pedig más változatot ad a következő esetekben :

lap	latin	A	B	C
13.	Benevolentia	<i>Io akarath</i>	<i>Io akarath</i>	<i>Io-akarath</i>
19.	Circundare	<i>Kornyól-foglal-</i>	<i>Kornyól-foglal-</i>	<i>Kornyól-oglal-</i>
41.	Geminus,a,m	<i>Ketszeres ny</i>	<i>Ketszeres ny</i>	<i>Ke-tßeres ny</i>
41.	Gerulus,a,m	<i>Hordozo</i>	<i>Hordozo</i>	<i>Hordo</i>
44.	Hariolus	<i>Ieüvendeü mödo</i>	<i>Ieüvendeü mödo</i>	<i>Ieüvendeü-mödo</i>
65.	Naugiare	<i>Vizen-yarni</i>	<i>Vizen-yarni</i>	<i>Vizen- arni</i>
91.	Ros	<i>Harmat</i>	<i>Harmat</i>	<i>Harmath</i>
121.	—	<i>Varsa</i>	<i>Varsa</i>	<i>Vorsa</i>

Megvizsgálva e példákat, alig lehet kétséges, hogy a Circundare és a Naugiare magyar fordításaiban a különböző példányok között mutatkozó eltéréseket a nyomás közben kiesett betűk okozták. Ugyancsak nem tekinthető szedésbeli eltérésnek az A, B : *Varsa* ~ C : *Vorsa* változat, mert a pontosabb összehasonlítás és nagyítóval való vizsgálat alapján kiderül, hogy a C-ben a kurzív *a* megsérült, alsó kampója lemaradt vagy letört, s ezért a betű megmaradt része teljesen egy kifogástalan *o* benyomását kelti (PONORI THEWREWK is *o*-nak olvassa). Nem lehetetlen persze, hogy nyomási tökéletlenség a B : *Io akarath*-ban is a kötőjel hiánya, bár itt (valamint az előbbi csoportban említett példákban, ahol hiányzik a kötőjel, szemben egy kötőjeles változattal) a kötőjelnek a leghalványabb nyoma sem mutatkozik, márpedig azokban a különben elég nagy számú esetekben, ahol az egyik példányban hiányzik a kötőjel, egy másikban pedig van, e meglevő kötőjel rendszeren tökéletlen, sokszor csak nyoma, sejtelve látható.

A B meg a C egyezik, az A viszont eltér tőlük a következő esetekben :

lap	latin	A	B	C
68.	Nympha	<i>Vizi-leany</i>	<i>Vizi-lean</i>	<i>Vizi-lean</i>
125.	omnipotentem	<i>Mindē-hattobā</i>	<i>mindē-hattobā</i>	<i>mindē-hattobā</i>
125.	eius	<i>eu</i>	<i>eü</i>	<i>eü</i>
125.	Dei patris	<i>Isten-attyanak</i>	<i>2 Istē-attya-nak</i>	<i>2 Istē-attya-nak</i>
	omnipotentis	<i>mīdē-hatto-nak</i>	<i>1 mīdē-hato-nak</i>	<i>1 mīdē-hato-nak</i>
128.	Gratia plena	<i>Tellyes malaßtal</i>	<i>tellyes malaßtal</i>	<i>tellyes malaßtal</i>
	Dominus	<i>Luur</i>	<i>Vuz</i>	<i>Vuz</i>
128.	in mulieribus	<i>aßßonyalatak rē</i>	<i>aßßonyalatak</i>	<i>aßßonyalatak</i>

A javított példányok nyilván a B meg a C, csupán a *Vizi-leany* esetében nem egészen kétségtelen ez a megállapítás. Az Ancilla ugyanis mindegyik példányban *Szolgaleany*-nak van írva, s ezzel szemben az ugyancsak mindhárom példányban lelhető Pupa : *Leanka* nem elég erős érv. Lehet tehát, hogy eredetileg *Vizi-leany* volt szedve, s az *y* kiesett a B és C típusú ívek nyomása előtt, bár az előttem levő példányon ennek az *y*-nak nincs nyoma, nincsen letöredezett maradványa.

Mindezek az eltérések aligha magyarázhatók másképpen, mint úgy, hogy a korrektor, minden valószínűség szerint maga a szerző nyomás közben még javított, változtatott itt-ott a művén. VERANCICS a nyomás idején nyilván Velencében volt, könyvének ajánlását is onnan datálja: „Venetiis. 25. Augusti. 1595.„, Meglepő azonban két dolog. Az egyik, hogy e javítások az egész könyvön végigvonulnak (ha persze nem is minden lapon jelentkeznek); ez arra mutat, hogy a könyvet egyszerre több sajtón nyomták, s VERANCICS csak akkor avatkozott bele, mikor már a legtöbb ívből több-kevesebb példány ki volt nyomva. A másik, hogy minden egyes példány mutat eltéréseket a másik kettővel szemben. Ez úgy magyarázható, hogy egyrészt a javított ívek példányszáma nem volt azonos: egyikből már több volt kinyomva, másiból kevesebb, mielőtt a szerző módosításait végrehajtotta, másrészt fűzéskor a javított és ki nem javított ívek keveredhettek. Ezért valószínű, hogy még más példányokban ismét más csoportosításokban fordulhatnak elő a kérdéses változatok. Az előttem levő három példányban a könyv első részének javított ívei a B-ben vannak (nyilván ezekből volt a legtöbb kinyomva), a könyv közepe tájának módosított grafikumai főleg az A-ban és a B-ben találhatók, míg a végének korrigált ívei a B-be meg a C-be kerültek. De úgy látszik, közben is történt keveredés, így a 67. és a 88. lapok javított változatai a B példányban vannak, bár itt csak kötőjel-különbségről van szó, s ez lehet hogy nem korrektúra eredménye, s végül talán az A példány a módosított a 68. lap *Vizi-leany*-ával.

Hogy más példányokban másféle kombinációkban fordulhatnak elő ugyanezek a változatok, azt nagyon valószínűvé teszi a PONORI THEWREWK-féle kiadás is. Ez a kiadás, mely betűhív közlésre törekszik, a fent felsorolt helyeken a következő módon egyezik az eredeti példányokkal (sajtóhibák esetleges, gyakran szinte önkénytelen kijavítását, újonnan elkövetett sajtóhibákat nem számítva): a B-t követi az Armare, Auelana, Cadus, Calamitas, Calculus, Calefieri, Cognomen, Nouerca, Recensere szavak magyar fordításában; a C-t követi viszont a Beneuolentia, Circundare, Geminus,a,m, Gerulus,a,m, Hariolus, Nauigare szavak magyar egyenértékeseiben és a *Vorsa* szóban; a B és C-hez igazodik a Nympha, omnipotentem, eius, Dei patris omnipotentis, Gratia plena, Dominus, in mulieribus szavakkal kapcsolatban, míg A és B-hez vág a Ros fordításában.

Nincs kizárva, hogy ugyancsak más jellegű példány szolgálhatott mintául LODERECKER kiadásához. Ez nem annyira nyilvánvaló, mint PONORI THEWREWK kiadásával kapcsolatban, LODERECKER ugyanis egyáltalában nem törekedett betű szerinti hűségre, ellenkezőleg, bár nem éppen gyakran, de olykor módosított (javított vagy rontott) a VERANCICS-féle formákon, sőt egyes szavakat kihagyott, másokat beiktatott, néha (ritkán) latin szavakat más magyar szavakkal fordított, mint amelyek a tőlem ismert VERANCICS-féle példányokban találhatók, s végül elhagyta VERANCICS szótárának függelékét, ahol az eredeti kiadás példányaiban viszonylag a legtöbb alakváltozat található. Ha ennek ellenére VERANCICS számos nyilvánvaló sajtóhibáját javítás nélkül nyomtatja le, ez csak úgy magyarázható, hogy magyarul legfőjebb tökéletlenül tudott, és nem volt mindig kéznél magyar anyanyelvű segítő. Nem tulajdonítható különösebb fontosság a kötőjel elhagyásának: LODERECKER általában kiirtja a kötőjeleket, s jól lehet VERANCICS kötőjeles szavait rendszerint egybeírja, ahol pedig elődje két részbe írta a szót kötőjel nélkül, ott ő is két tagban hagyja, eljárásában azonban nem következetes. Így nincs teljes bizonyító ereje annak, hogy a Beneuolentia magyar fordításában (melyet két szóba ír) A-t és B-t követi, a Cognomen, Hariolus, Nouerca, Recensere magyar egyenértékeseit pedig egybeírva, hol A, C-t, hol C-t, hol meg B-t látszik követni. Az sem döntő bizonyíték, hogy a Calculus, Geminus,a,m, Nauigare fordításában a C példány hibáinak nincs benne nyoma, ezeket ő is, vagy magyar segítsége, helyreigazíthatta, hiszen pl. az Auelana magyarja nála *Mogyoro*, tehát VERANCICS egyik példányát sem követi, hanem helyesebb alakot ad, nyilván maga LODERECKER vagy valamely átmeneti-

leg neki segédkező magyar írástudó javítása következtében. De egy ötödik példányváltozatra mutathat, hogy míg LODERÉCKER kiadása a legtöbb esetben a B-hez simul, a Gerulus, a m értelmezésében C-t követi (*Hordo*), s ebben eddig azonos volna PONORI THEWREWK mintájával, a Nympha-éban viszont A-t, s ebben eltér PONORI THEWREWK-től, bár persze elvège ez is lehet LODERÉCKER javítása.

Az itt röviden bemutatott eltérések azt hiszem, valószínűvé teszik azt a feltevésemet, hogy a szótár fűzésekor kétféle típusú ívek szeszélyesen összekeveredtek, s ezért a különféle példányokban sokféle változat lehetséges. Úgy látszik azonban, hogy az íveket önállóan, a többtől elszigetelten véve, mindig csak két változat van, egy eredetibb és egy, a nyomás közben itt-ott módosított, s a mai példányok sokféle variációi csak az ívek rendszertelen keveredésének tudhatók be.

BÁRCZI GÉZA

Apáczai Csere János könyvtára. A *Magyar Könyvszemle* 1959. évfolyamának első füzetében¹ HERPEI János nagy gonddal állította össze APÁCZAI könyvtárának ma ismert darabjait. Egy Marosvásárhelyt, a volt ref. kollégiumi (jelenleg Bolyai-) könyvtárban őrzött kötet címét azonban nem közölte, mert csak SZABÓ Sámuel 1863-as hiányos publikációjára² támaszkodhatott. Érdekes, hogy ugyanez a könyv KONCZ József értesítése alapján GYULAI Farkas *Apáczai-tanulmányában*³ is felbukkan, szintén cím és bibliográfiai leírás nélkül. FARCZÁDY Eleknek, a marosvásárhelyi Bolyai Dokumentációs Könyvtár tudós igazgatójának szívességéből⁴ módomban van az APÁCZAI-irodalom ez apró hiányát pótolni.

A magyar bibliográfiai irodalomban közel száz éve ismeretlenül forgolódo könyv címe tehát a következő: „*NOVAE Motuum Coelestium, EPHEMERIDES BRANDENBURGICAE, ANNORVM LX, INCIPIENTES AB ANNO 1595, et desinentes in annum 1655 ... Auctore Davide Origano Glacense Silesio, Germano ... Francofurticis Viadrum Anno 1609. Typis Ioannis Eichornij apud Davidem Reichardum bibliopolam Stetinensem.*” Mai könyvtári jelzete R. 154. 4⁴.

A kötetábla belső oldalán a következő bejegyzés olvasható: „*Vitebergi, 10 fl. 15 gr. (?)*. — *Clarissimo viro D(omin)o Johanni Apácai S. S. Theologiae Doctori Amico et Compatri meo Charissimo Hu(n)c Libru(m) non alteri(us) Libri causa quam perpetuendae ergo hunc Libru(m) d(ono) d(edit) signavit(ue) hoc nu(n)-qua(m) intermoritura amicitiae fide.*” Az aláírás, sajnos, hiányzik. — A címlap legfelső szegélyén viszont APÁCZAI ismert szép írásával: „*Johannis Chierj Apacii Theol. Doct. et Professoris*”. E névbejegyzés a *Johannis* szó kivételével át van húzva, s a *Chierj Apacii* fölébe az új tulajdonos írta a nevet: PÓSAHÁZI. Ugyanezen sorban, a jobb sarkon más kéz bejegyzése: „*Liber Ill. Collegii S : P : Albensis.*”

Ha a bejegyzéseket sorba vesszük, néhány apró, de érdekes adat állítható össze a könyv vándorlásáról. A magát meg nem nevező *computer* csak MOGYORÓSI Elek kolozsvári lelkész lehet.⁵ APÁCZAI másik komája PORCSALMI András volt, ő azonban nem for-

¹ 79—85. l.

² *Apáczai Csere János Magyar Logikája*, Bpesti Szle. XVII. (1863) 494. l.

³ *Apáczai Cseri János életrajzához és műveinek bibliográfiájához*. Kolozsvár, 1892. 6. l.

⁴ 1959. szept. 3-án hozzám intézett levele alapján.

⁵ Az APÁCZAI halálára írt gyászversében nevezi magát az elhunyt komájának; ugyanezt teszi PORCSALMI András is. Vö. BÁN Imre: *Apáczai Csere János*, Bp. 1958. 538—539. l. MOGYORÓSI I. ZOVÁNYI Jenő *Cikkei a Theológiai Lexicon részére*, Bp. 1940. 308. l.